

بررسی موانع عاطفی خلاقیت از منظر آموزه‌های اسلامی در نظام آموزشی (نمونه پژوهش: مدارس متوسطه دوم شهرستان ساری)

سید ناصر حسینی^۱، حمید محمد قاسمی^۲، مرتضیٰ خرمی^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۳۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۱۰

چکیده

هدف این تحقیق بررسی موانع عاطفی خلاقیت از منظر آموزه‌های اسلامی در نظام آموزشی در دانش‌آموزان مقطع متوسطه دوم شهرستان ساری می‌باشد. تحقیق حاضر به لحاظ هدف، کاربردی و از نظر ماهیت، توصیفی - همبستگی می‌باشد. جامعه آماری تحقیق شامل کلیه دانش‌آموزان دختر و پسر متوسطه دوم شهرستان ساری در سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۳ می‌باشد. حجم نهایی نمونه با محاسبه بیش برآورد و پیش‌بینی ریزش آزمودنی به ۲۵۰ نفر افزایش یافت. روش نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای چند مرحله‌ای می‌باشد. برای جمع‌آوری اطلاعات از پرسشنامه تورنس (۱۹۷۹) در قالب طیف پنج درجه‌ای لیکرت استفاده شد. پایایی پرسشنامه از طریق ضریب آلفای کرونباخ، ۰/۷۹ به دست آمد. تحلیل داده‌ها در دو سطح توصیفی و استنباطی انجام شد برای تجزیه و تحلیل داده‌ها در بخش استنباطی از آزمون ضریب همبستگی پیرسون و تحلیل مسیر از طریق نرم افزار spss-26 و amos-18 و همچنین آزمون تی استفاده شد. نتایج نشان داد که بین متغیرهای پژوهش همبستگی مثبت معنی‌داری وجود دارد و میزان تأثیرگذاری موانع عاطفی خلاقیت از منظر آموزه‌های اسلامی در نظام آموزشی، میانگین نقش همه مؤلفه‌ها بالاتر از حد متوسط سه است.

واژگان کلیدی: خلاقیت نظام آموزشی، مدارس متوسطه دوم، آموزش و پرورش، تعلیم و تربیت

۱- دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث، واحد ساری، دانشگاه آزاد اسلامی، ساری، ایران. naserhosseini376@gmail.com

۲- دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، واحد ساری، دانشگاه آزاد اسلامی، ساری، ایران. (نویسنده مسئول) ghasemi831@yahoo.com

۳- استادیار، گروه الهیات و معارف اسلامی، واحد قائمشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، قائمشهر، ایران. m.kh49@yahoo.com

مقدمه

و تحلیل قرآن، انسان موجودی فراتر از هر موجودی دیگر است؛ و خلیفه و جانشین خدا بر هستی دانسته شده است. این به آن معنا می‌باشد که در میان آفریده‌های خداوند، هیچ موجودی را نمی‌توان یافت که به پای بشر برسد. در آیات قرآنی بر این نکته تأکید شده که انسان موجودی است که همه اسمای الهی را به صورت نرم افزاری و غیر فعال دارا می‌باشد؛ و تلاش‌های انسانی در یک فرآیند، آن را به شکوفایی و باروری می‌رساند. خلاقیت یک موهبت الهی است که به صورت بالقوه در تمام انسان‌ها وجود دارد و انسان می‌تواند این توانایی بالقوه را تضعیف و از بین برده و یا آن را شکوفا نماید. لذا لازم است موانع و نابود کننده‌های خلاقیت و عوامل تقویت کننده‌های آن را به صورت دقیق تری مورد بررسی قرار داد (نصر اصفهانی، ۱۳۹۴)

خلاقیت به عنوان یک هدف آموزشی ارزشمند هیچگاه در خلأ حاصل نمی‌شود، بلکه حصول و بروز آن در ساخت-های مختلف، مستلزم پیش بینی مجموعه‌ای از بسترها و شرایط اولیه می‌باشد. خلاقیت نقش حیاتی در بهبود و تکامل زندگی انسان‌ها دارد، به همین دلیل خلاقیت، عامل مهمی در بقای جوامع در محیط پر رقابت کنونی و مملو از مسائل و مشکلات است؛ به طوری که امروزه خلاقیت و نوآوری و ایجاد تغییر و دگرگونی مثبت در دانش آموزان، امری مهم و ضروری به نظر می‌رسد (پنگ و همکاران^۱، ۲۰۱۷)

آنچه مسلم است اینکه ایجاد و رشد خلاقیت دانش آموزان همواره یکی از سیاست‌ها و اهداف اصلی نظام‌های آموزشی در مقاطع تحصیلی مختلف بوده است. زیرا رشد خلاقیت یادگیرندگان، اصول بسترهای لازم را برای رشد و پیشرفت جوامع انسانی در ابعاد گوناگون فراهم کرده و در عین حال زمینه پویایی و نوآوری نهادهای آموزشی و همراهی برنامه‌های درسی آنها را با تغییرات و تحولات شتابان زمانه ایجاد می‌کند. به علاوه، پرورش استعدادها درخشان و خلاق در هر دوره‌ای از تاریخ، هدف مهم جوامع انسانی بوده است؛ چرا که افراد خلاق کسانی هستند که پیشرفت‌های عظیم پزشکی، ادبیات و هنر مدیون کوشش‌های آنهاست و پیشرفت تمدن را در جوامع بشری به عهده دارند (فرج‌اللهی و همکاران، ۱۳۸۹)

یکی از ضروریات جامعه کنونی که به سرعت در حال پیشرفت و ترقی است این است که کودکان در خانه و در مدارس برای آینده به گونه‌ای تربیت شوند که نهایت

با نگاهی به دنیای امروز و مقایسه زندگی کنونی با گذشته، در می‌یابیم که تغییر و تحولات و تفاوت ملموس آن، مرهون خلاقیت بشر است. امروزه خلاقیت یکی از تکنیک‌های مهم دستیابی به اکتشافات و پیشرفت‌های علمی، فنی و هنری تلقی می‌شود. شاید بدین دلیل است که این قریحه در دوران کودکی بسیار مورد آموزش و حمایت قرار می‌گیرد. خلاقیت شرط بقاء و تداوم زندگی به حساب می‌آید. انسانی که نتواند با شرایط و زمان و مکان همگام شود و توانایی بهره‌گیری و سازگاری را نداشته باشد، محکوم به فناست. لذا بشر برای تداوم زندگی نیازمند بازآفرینی و خلاقیت می‌باشد. خلاقیت گذرگاه حال به آینده است و از عالی‌ترین و پیچیده‌ترین جلوه‌های اندیشه بشری است. بشر توانسته است به توانایی خویش در سرنوشت خود پی برده، نیازهای خویش را تامین کند و در زمینه علم و فناوری و ابعاد گوناگون علوم انسانی و هنری، دستاوردهای نوینی خلق نماید و سطح کیفی زندگی خویش را ارتقاء دهد. اگرچه در مسیر خلاقیت موانعی وجود دارد؛ بویژه در دوران کودکی، همه کودکان خردسال، از خلاقیت بالایی برخوردارند؛ اما وقتی به سنین بالاتر می‌رسند، خلاقیت آنها کاهش پیدا می‌کند. این نشان می‌دهد که عوامل و شرایطی وجود دارد که سبب می‌شود خلاقیت کودکان روز به روز کمتر و کمتر شود. شناختن موانع خلاقیت به ما کمک می‌کند که حتی اگر نمی‌توانیم خلاقیت کودکان را با روش‌های درست گسترش بدهیم، دست کم با انجام ندادن این کارها و یا به حداقل رساندنشان در برخورد با کودکان، موانع کمتری برای خلاقیت آنها ایجاد کنیم و خلاقیتشان رو نابود نکنیم؛ چون از بین رفتن بازدارنده‌ها و موانع خودش می‌تواند کمکی باشد تا زمینه پیشرفت و افزایش خلاقیت کودکان فراهم گردد (مداحی، ۱۳۹۶)

عوامل آسیب‌زای خلاقیت هم ماهیت درونی دارد هم ماهیت فردی و اجتماعی به لحاظ این ماهیت چرخه آسیب عمیقاً از روحیه و درون فرد تاثیر می‌پذیرد و همان ویژگی‌های روانی-شخصیتی است که افراد در پاسخ به محرک‌ها از خود نشان می‌دهند. حالت‌های عاطفی، هیجانی، واکنش‌های احساسی و رفتاری از جمله این ویژگی‌ها به شمار می‌آیند. بنابراین عوامل آسیب‌زا مستقیماً از تحلیل نامناسبی که سیستم‌های انگیزشی عاطفی شناختی فرد ارائه می‌دهند، برمی‌خیزند. در نگرش

¹. Peng et al.

عنصر را برای خلاقیت برشمرده است که ماهیتی آموزشی دارند: سیالی، انعطاف پذیری، ابتکار، بسط، هوش، ترکیب، تخیل. پژوهش‌های خلاقیت نیز بیانگر آن است که خلاقیت در ترکیب عناصر اصلی خود تحت تأثیر آموزش افزایش می‌یابد و به ویژه توانایی ابتکار از جهش محسوسی برخوردار می‌شود. (برون، ۱۳۹۲) ورتهاایمر خلاقیت را یک توانایی فردی و فرایند شکستن ودوباره ساختن دانش خود درباره یک موضوع می‌داند. (مدرسی سریزدی، ۱۳۹۱)

نوآوری^۲

نوآوری از جمله مفاهیمی است که تعاریف متعددی برای آن ارائه شده است، نوآوری به معنی ابداع آمده است. ابداع از بَدَع به معنی ایجاد ابتکار است. باید دانست هر ایجاد ابداع نیست، بلکه ابداع آن است که بدون سابقه و بدون پیروی دیگران باشد. (قریشی، ۱۳۹۴)

رابینز، فرایند ایجاد ایده خلاق و تبدیل آن به محصولات، خدمات و روش‌های جدید عملیات را نوآوری می‌نامند. (حسینی دزکی، ۱۳۹۷) بنابراین نوآوری به هر نوع فرایند فکری گفته می‌شود که مسئله را به طریق مفید حل نماید.

موانع

موانع از ریشه منع به معنی باز داشتن، ضد بخشش و عطا کردن. (قریشی، ۱۳۹۴)

در اصطلاح، موانع، مجموعه عواملی است که دستیابی به اهداف مورد نظر در هر امری را کند یا غیر ممکن می‌سازد. (تصدیقی، ۱۳۸۴)

پرورش

مفهوم پرورش یعنی رشد، پروردن، تربیت است که موجب شناخت استعداد های درونی افراد در زندگی و سبب شکوفا شدن استعداد شده است. در ادبیات عرب، پرورش معادل تربیت (education) به کار رفته است.

بر اساس کتب لغت معتبر، واژه تربیت از ماده رَبَّ و رَبَّ اشتقاق یافته است. راغب اصفهانی می‌گوید: رَبَّ در اصل به معنی تربیت است. و رَبَّ، بطور مطلق فقط بر خداوند اطلاق می‌گردد که متکفل به اصلاح موجودات است. (راغب اصفهانی، ۱۳۸۷)

استفاده را از خرد و خلاقیت خود نموده و در برخورد با سختی‌ها خلاقانه بیاندهند و بر مشکلات غلبه نمایند و در هر جایگاه و مسئولیتی که قرار دارند با تفکری خارق العاده به انجام وظایف بپردازند. یکی از مشکلاتی که در نظام آموزش و پرورش کشور ما وجود دارد این است که با وجود اینکه پرورش تفکر خلاق و خلاقیت جزو اهداف آموزش و پرورش می‌باشد، اما در عمل و بازده نظام آموزشی این هدف آنچنان که مورد انتظار است تحقق نمی‌یابد. در نتیجه باید به دنبال موانعی که مانع از پرورش خلاقیت و بروز خلاقیت در کودکان می‌شود، بود. لذا در این تحقیق به دنبال این هستیم که موانع عاطفی خلاقیت از منظر آموزه های اسلامی در نظام آموزشی مدارس متوسطه دوم شهرستان ساری را مورد بررسی قرار دهیم.

ادبیات نظری تحقیق

معنی و مفهوم خلاقیت^۱

معنای لغوی:

خلاقیت واژه ای است عربی که ریشه آن خلق است که در فرهنگ لغات به معنی بوجود آوردن و خلق کردن آمده است. اصل خَلَقَ، به معنی اندازه گیری و تقدیر است و چون آفریدن توأم با اندازه گیری است؛ لذا خَلَقَ را آفریده و آفریدن معنی می‌کنند. راغب اصفهانی واژه خَلَقَ را به معنی نو آفرینی و ایجاد چیزی بدون اینکه، آن چیز سابقه وجودی داشته باشد و ایجادش بدون نمونه باشد، بکار می‌برد. (راغب اصفهانی، ۱۳۸۷).

معنای اصطلاحی:

برای واژه خلاقیت توسط صاحب نظران از جنبه‌های مختلف، تعاریف متعددی ارائه شده است. اولین کسی که در سال ۱۹۵۰ جرعه اساسی رو به حوزه خلاقیت ایجاد کرد، گیلفورد می‌باشد. گیلفورد یکی از پیشگامان گرایش به حوزه ی خلاقیت محسوب می‌گردد. هدف پروژه ی تحقیقاتی گیلفورد و همکارانش آن بود که درباره ماهیت هوش انسان و فرآیند ذهنی که منجر به ظهور رفتار خلاق می‌شود، تحقیق کند. او معتقد است خلاقیت شکل دادن به عناصر متداعی به صورت ترکیبات تازه است که با الزامات خاصی مطابقت داشته باشد و یا به شکلی مفید باشد. (ریچارد پل و لیندا الدر، ۱۳۹۸) گیلفورد هفت

². innovation

¹. creativity

خدمت جدیدی برای انجام کار باشد. در حالی که خلاقیت، توانایی و قدرت ایجاد فکر و یا ایده جدید است. (سام خانیان، ۱۳۸۴)

خلاقیت، پیدایی و تولید یک اندیشه و فکر نو است. در حالی که نوآوری، عملی ساختن آن اندیشه و فکر است. خلاقیت به توانایی ایجاد اندیشه و ایده‌های نو اشاره دارد؛ ولی نوآوری به کاربردی ساختن، به اجرا گذاشتن یا تولید کالا و خدمات جدید است؛ که هدف از آن، ایجاد منفعت و فایده اجتماعی است. (سبحانی، ۱۳۹۷)

رابطه خلاقیت و نوآوری با کارآفرینی بسیار قابل توجه است. در اصل، این دو از اجزا و مؤلفه های جدایی ناپذیر کارآفرینی محسوب می‌شوند. از این رو، وقتی افراد چه در کسب و کار مستقل خود و چه در سازمان به خلاقیت و نوآوری اقدام می‌کنند، بسیار به اقدام کارآفرینانه نزدیک شده‌اند؛ چرا که شخص کارآفرین، کسی است که یک ایده و فرصت را برای خلق و ارائه یک محصول یا یک خدمت به نحوی سودآور، شناسایی می‌کند و صرف نظر از موانع و مشکلات پیش رو آن را به سرانجام برساند (نصراصفهانی، فرخی، امیری، سلحشوری، ۱۳۹۴)

پیشینه تحقیق

امینی و همکاران (۱۳۹۸) در تحقیقی به تعیین نقش و سهم برخی عوامل و موانع رشد خلاقیت در نظام آموزشی ایران (مورد مطالعه: مدارس دوره متوسط اول کاشان) پرداختند. در این پژوهش از روش نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای طبقه‌ای استفاده شد. حجم نمونه بر مبنای فرمول کوکران ۱۹۶ نفر برآورد شد و پرسشنامه در میان ۲۲۰ نفر از دبیران و مدیران توزیع گردید و ۱۹۶ پرسشنامه معتبر، مبنای تحلیل آماری قرار گرفت. ابزار اندازه‌گیری، پرسشنامه محقق ساخته شامل ۳۰ گویه بسته پاسخ در قالب طیف پنج درجه‌ای لیکرت (بسیار زیاد تا بسیار کم) و دو سوال باز پاسخ در مورد موانع و راهکارهای رشد خلاقیت بود. روایی پرسشنامه به صورت محتوایی و سازه انجام شد. پایایی پرسشنامه از طریق ضریب آلفای کرونباخ، ۰/۹۱ به دست آمد. تحلیل داده‌ها در دو سطح توصیفی و استنباطی انجام شد. یافته‌ها نشان داد در میزان تاثیرگذاری عوامل رشد خلاقیت، میانگین نقش همه مولفه‌ها بالاتر از حد متوسط سه می‌باشد و با ۹۵٪

رَبّ به معنی مرتبی، از اسماء حُسنی است و مقام ربوبیت خداوند را روشن می‌کند. یعنی آنگاه که در وصف خدا گفته شود: رَبّ العالمین. مراد، پرورش دادن و تربیت کردن تمام موجودات است. (قربشی، ۱۳۹۴) حسن مصطفوی در کتاب التحقیق معتقد است ریشه این واژه در اصل به معنی برآمدگی از درون و زیاد شدن است؛ و تربیت به معنی سوق دادن شیء به سوی کمال و رفع نقایص آن است. (حسن مصطفوی، ۱۳۶۰)

از نظر روسو؛ تربیت، هنر یا فنی است که بصورت راهنمایی یا حمایت و هدایت نیروهای طبیعی و استعدادهای مرتبی و با رعایت قوانین تحقق می‌پذیرد. از نظر او فرایندی پرورش مرتبی در گستره استعدادهای مادرزادی است. (آقایی، ۱۴۰۰)

تفاوت خلاقیت و نوآوری:

اگرچه خلاقیت و نوآوری به یک معنی است، ولی برخی، تفاوت بین آنها قائل شده‌اند.

اصطلاح خلاقیت به آن دسته از فرایندهای ذهنی دلالت دارد که به راه حل‌ها، ایده‌ها، مفهوم سازی‌ها، اشکال هنری و نظریه‌های منحصر به فرد و جدید می‌انجامد. همچنین، خلاقیت به توانایی‌هایی اطلاق می‌شود که فرد بتواند افکار جدید و مفیدی را ارائه دهد، درک کند و سؤالات بی سابقه، اما مهمی را مطرح کند. (صمدی، احمدی، ۱۳۹۴) خلاقیت از تحولات دامنه‌دار و جهشی در فکر و اندیشه ناشی می‌شود، به طوری که، توانایی ترکیب عوامل قبلی به جدید را داشته باشد. (هاشمی، صادقی فرد، همتی، ۱۳۹۰)

خلاقیت و نوآوری، مفاهیم نزدیک و ظریفی هستند که هر کدام شامل تعدادی از فرایندهای متمایز، اما مرتبط با یکدیگر هستند که منجر به نتایج متمایز؛ اما اغلب مرتبط با یکدیگر می‌شوند. از آنجا که در گُنه هر دو مفهوم خلاقیت و نوآوری، ویژگی تازگی و نو بودن قرار دارد و چنان به هم آمیخته اند، که ارائه تعریفی مستقل از هر کدام دشوار است و هر دو را در یک معنا و مترادف هم به کار برده‌اند. در حالی که با دقت در معنای هر دو مشاهده می‌کنیم که تفاوتی بین آنها وجود دارد.

آلبرت می‌گوید: خلاقیت یک فعالیت ذهنی و عقلانی برای به وجود آوردن ایده جدید و بدیع است. حال آنکه نوآوری، تبدیل خلاقیت به عمل و یا نتیجه است. کونتز، نوآوری را به کارگیری نوین ناشی از خلاقیت یاد کرده و معتقد است که نوآوری می‌تواند محصول جدیدی یا

فعلی معلمان و تأکید زیاد بر نمره ی دانش آموز به عنوان ملاک ارزشیابی از عمده ترین موانع خلاقیت در نظام آموزشی ما هستند.

جهانیان (۱۳۹۵) نشان داد که عوامل موثر در پرورش خلاقیت دانش آموزان مدارس ابتدایی عبارتند از: رفتار معلم در کلاس درس، پشتکار دانش آموز، عاقله دانش آموزان، روش‌های تدریس، محتوای آموزش، آموزش خلاقیت، فرهنگ و روابط اجتماعی خانواده، روابط انسانی معلم در کلاس درس، رفتار خانواده و محیط آموزش.

ژین فا و همکاران^۱ (۲۰۱۵) نشان دادند مهارت‌های تفکر نقش مهمی در بروز رفتارهای بهتر و هدمندتر در انسان، مهارت‌های روابط انسانی، احساس شادمانی، خلاقیت، انعطاف پذیری، وسعت فکر و تمایل به تنوع طلبی، تصمیم‌گیری‌ها و خودکارآمدی افراد دارد.

دی رز^۲ (۲۰۱۷) در بررسی عوامل موثر بر رشد خلاقیت دانش آموزان به نقش خانواده و معلمان اشاره کرده است و در تحقیق خود به این نتیجه رسید که نگرش معلمان در شکل‌گیری نگرش خلاقانه دانش آموزان موثر است.

روش تحقیق

روش این پژوهش توصیفی-همبستگی بود. جامعه آماری این پژوهش کلیه دانش آموزان پسر و دختر متوسطه دوم شهرستان ساری در سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۲ بود. ۲۵۰ نفر به عنوان حجم نمونه در نظر گرفته شد. نمونه مورد مطالعه به شیوه نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای انتخاب شد؛ برای جمع‌آوری داده‌ها از ابزارهای زیر استفاده شد:

پرسشنامه خلاقیت تورنس: پرسشنامه تورنس برای بررسی موانع خلاقیت که توسط تورنس در سال ۱۹۷۹ ساخته شده است اقتباس شده است. پرسشنامه خلاقیت تورنس دارای ۶۰ سوال است که جواب هر سوال دارای سه گزینه متفاوت است. این پرسشنامه از نوع پنج گزینه‌ای است و دانش آموزان بر اساس یک مقیاس لیکرت ۵ درجه‌ای کاملاً مخالفم، مخالفم، نظری ندارم، موافقم و کاملاً موافقم به ماده‌ها پاسخ می‌دهند. در پژوهش حاضر، آلفای کرونباخ این پرسشنامه ۰/۷۹ بدست آمد.

^۱. Xinfa & et al.

^۲. De Ros.

اطمینان، هر شش مولفه، تاثیر معنی داری در پرورش خلاقیت دانش آموزان دارند.

ربیعی و همکاران (۱۳۹۴) در تحقیقی به بررسی موانع پرورش تفکر خلاق در کودکان در آموزه‌های اسلامی پرداختند. این تحقیق بر اساس یک مطالعه کتابخانه‌ای با مراجعه به آیات و روایات، به بررسی و استخراج موانع پرورش تفکر خلاق پرداخته است. به طور کلی می‌توان گفت، موانعی که بر سر راه تفکر خلاق و خلاقیت وجود دارند عبارتند از: عرف و عادت، تقلید کورکورانه، تاثیر پذیری از دوستی‌ها و دشمنی‌ها، خود برتر بینی، ضعف اطلاعات، پیروی از خواسته‌ها (هوا و هوس)، شتاب‌زدگی، لجاجت، آرزوهای طولانی، اهمیت ندادن والدین به بازی کودکان، محیط نامناسب، معلم محور بودن نظام آموزشی، استفاده از کتب کمک درسی.

عظیم پور و همکاران (۱۳۹۶) در پژوهش خود نشان دادند استفاده از راهبرد یاددهی-یادگیری نقشه مفهومی در تدریس علوم بر افزایش خلاقیت و افزایش مؤلفه‌های سیالی، ابتکار و بسط، موثر است.

حضرتی و همکاران (۱۳۹۴) نشان دادند که خلاقیت یکی از عالی‌ترین و پیچیده‌ترین فعالیت‌های ذهن آدمی است که تعلیم و تربیت باید بدان توجه کند. خلاقیت نه فقط به هوش و تفکر بلکه به سازمان شخصیت فرد نیز مربوط می‌شود، تربیت‌ازادانه کودک در وضعیتی که والدین دارای علایق قوی گوناگونی باشند باعث بروز صفت خلاقیت در کودکان می‌شود. از این رو مسئله تربیت کودکان و پرورش استعدادهای فطری آنان از مسائل بسیار مهمی است که باید مورد توجه مربیان و والدین قرار گیرد و معلمان بایستی امکانات تجلی اندیشه خلاق را در مدارس فراهم آورند و دانش آموزان به تدریج مفاهیم اساسی علوم مختلف را بیاموزند تا با مسائل زندگی، خلاقانه برخورد کنند و جهان اطراف خویش را در جهت مطلوب تغییر دهند در واقع بحث درباره‌ی خلاقیت به معنای سخن گفتن درباره‌ی خلاقیت به معنای سخن گفتن درباره‌ی با ارزش‌ترین و سرنوشت‌سازترین مفاهیم و پدیده‌هاست. هدف پژوهش حاضر بررسی موانع ایجاد خلاقیت در دانش آموزان مدارس راهنمایی از دیدگان معلمان بود. نتیجه پژوهش نشانگر این بود که از دیدگاه معلمان کمبود و ضعف امکانات و تجهیزات آموزشی، اهداف و محتوای کتب درسی نامناسب، روش‌های تدریس

موانع اجتماعی خلاقیت از حیث عاطفی موانع اجتماعی آن دسته از موانعی است که به طور مستقیم متأثر از هیجانان و حالات درونی محیط اجتماع است و فرد عملاً نمی‌تواند تاثیر زیادی روی آنها بگذارد و به تنهایی به رفع آنان اقدام کند. این موانع بیشتر در محیط‌های خانوادگی و آموزشی و جمع‌های دوستانه تجلی پیدا می‌کنند و باعث سرکوب خلاقیت می‌شوند.

- ۱- پیروی از عادات قبلی
- ۲- بحران ناامیدی اجتماعی
- ۳- پیروی از خرافات و موهومات

یافته‌های تحقیق

میانگین سنی دانش‌آموزان ۱۶/۵۲ با انحراف معیار ۱/۳۹ بود. جدول ۱ میانگین و انحراف استاندارد و شاخص‌های بهنجار بودن متغیرهای پژوهش را نشان می‌دهد.

جدول ۱- میانگین و انحراف استاندارد متغیرهای پژوهش

متغیرها	میانگین	انحراف استاندارد	کجی	کشیدگی
ترس از شکست و اشتباه	۸۹/۶۵	۲۰/۲۰	۱/۰۳۵	-۰/۷۰۵
کم روئی	۱۰۱/۲۹	۱۵/۴۵	-۰/۴۹۲	۰/۰۸۴
خود کم بینی و احساس حقارت	۵۶/۵۳	۴/۶۸	-۰/۴۳۰	۰/۴۴۳
پیروی از عادات قبلی	۵۱/۳۱	۱۰/۱۶	-۰/۲۲۰	-۰/۳۷۰
بحران ناامیدی اجتماعی	۵۸/۲۹	۱۱/۲۰	-۰/۵۱۲	-۰/۲۵۱
پیروی از خرافات و موهومات	۷۸/۳۳	۱۳/۱۹	-۰/۲۸۹	-۰/۳۹۸

ضریب همبستگی پیرسون نیز نشان دهنده رابطه خطی بین متغیرهای پیش‌بین و ملاک است (جدول ۲). میزان شاخص تحمل هر یک از متغیرهای پیش‌بین بیشتر از ۰/۱ و عامل تورم واریانس هر یک از آنها کمتر از ۰/۰۶ است؛ بنابراین، هم‌خطی چندگانه بین متغیرهای پیش‌بین وجود نداشته و مفروضه عدم هم‌خطی چندگانه برقرار است.

برای تجزیه و تحلیل داده‌ها در بخش استنباطی از آزمون ضریب همبستگی پیرسون و تحلیل مسیر از طریق نرم‌افزار spss-26 و amos-18 و همچنین آزمون تی استفاده شد.

موانع خلاقیت

آنچه که خلاقیت را تحت تاثیر قرار می‌دهند، علل فراوانی را می‌توان نام برد که تضعیف‌کننده و کشنده خلاقیت بوده است. برخی از این علل، جنبه فردی دارند و برخی جنبه اجتماعی می‌باشند. که این علل همان هیجانان و ویژگی‌های درونی است که انسان‌ها را از مسیر کار خلاقانه منحرف می‌کند. بنابراین در این پژوهش، موانع فردی و اجتماعی خلاقیت از حیث عاطفی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱- ترس از شکست و اشتباه

۲- کم روئی

۳- خود کم بینی و احساس حقارت

به‌منظور تعیین برازندگی الگوی پیشنهادی از روش مدل‌یابی معادلات ساختاری با روش حداکثر درست‌نمایی استفاده شد. استفاده از این روش نیازمند رعایت چند مفروضه اصلی و مهم است. به همین منظور برای اطمینان از اینکه داده‌های این پژوهش مفروضه‌های اصلی تحلیل را برآورد می‌کنند، به بررسی آنها پرداخته شده است. این مفروضه‌ها شامل بهنجار بودن توزیع نرمات، حجم نمونه حداقل ۱۰ نفر به ازای هر پارامتر، مقیاس فاصله‌ای متغیرهای پژوهش، رابطه خطی بین متغیرهای پیش‌بین با متغیر ملاک و عدم وجود هم‌خطی چندگانه بین متغیرهای پیش‌بین هستند. در این پژوهش به ازای هر پارامتر، بیش از ۱۰ نفر به‌عنوان گروه نمونه در نظر گرفته شد. کلیه متغیرها با مقیاس فاصله‌ای اندازه‌گیری شده‌اند. مقادیر کجی و کشیدگی، بهنجار بودن متغیرهای پژوهش را نشان می‌دهد (جدول ۱).

جدول ۲. ماتریس ضرایب همبستگی متغیرهای پژوهش

ردیف	متغیرها	۱	۲	۳	۴	۵	۶
۱	ترس از شکست و اشتباه	۱					
۲	کم روئی	۰/۷۶**	۱				
۳	خود کم بینی و احساس حقارت	۰/۵۸**	۰/۵۸**	۱			
۴	پیروی از عادات قبلی	۰/۶۰**	۰/۴۷**	۰/۷۳**	۱		
۵	بحران ناامیدی اجتماعی	۰/۵۵**	۰/۵۶**	۰/۵۹**	۰/۷۰**	۱	
۶	پیروی از خرافات و موهومات	۰/۵۴**	۰/۶۲**	۰/۵۸**	۰/۷۴**	۰/۷۵**	۱

**p<0/01, *p<0/05

همان‌طور که جدول ۲ نشان می‌دهد بین متغیرهای پژوهش همبستگی مثبت معنی‌داری وجود دارد. به‌منظور تعیین برازندگی الگوی پیشنهادی از شاخص‌های برازش این الگو به‌وسیله نرم‌افزار AMOS23 استفاده

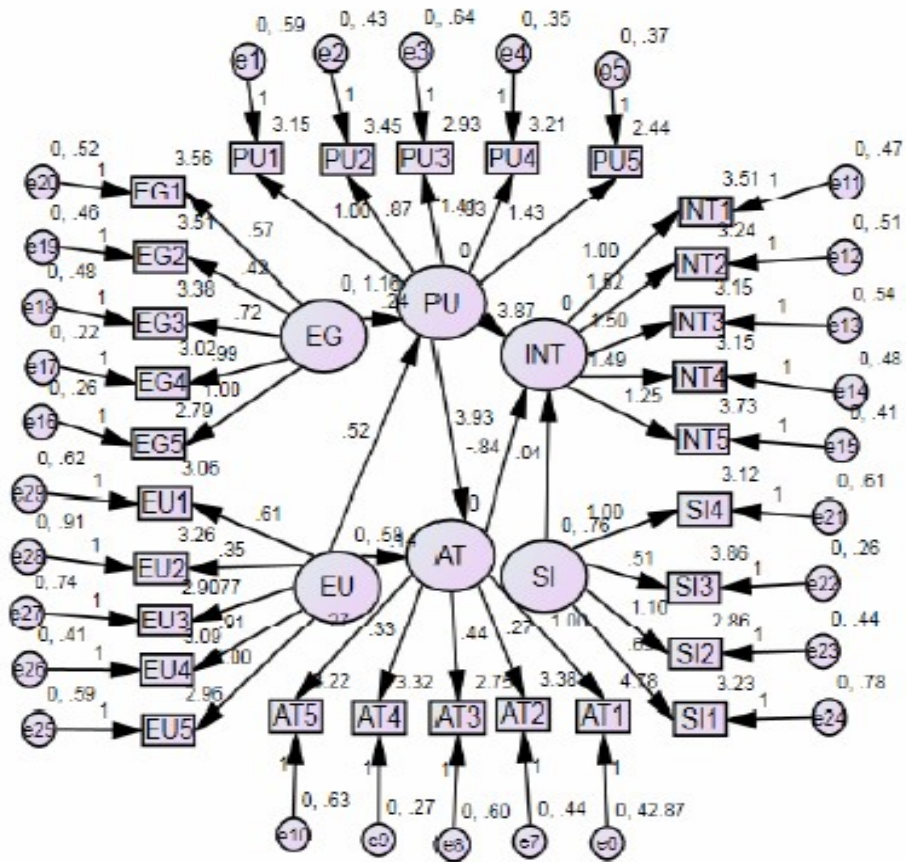
جدول ۳- شاخص‌های برازندگی الگوی پژوهش

RMSEA	NFI	CFI	TLI	IFI	AGFI	GFI	χ^2/df	df	χ^2	
۰/۰۵	۰/۷۴	۰/۸۳	۰/۸۱	۰/۸۳	۰/۸۷	۰/۹۸۹	۱/۷۷۹	۵۲۲	۶/۵۰۵	الگوی پیشنهادی
۰/۰۳۰	۰/۸۱	۱/۰۰	۰/۹۱	۰/۹۱	۰/۹۵	۰/۹۹۲	۱/۲۶۹	۵۱۸	۶/۴۴۳	الگوی اصلاح شده
<۰/۰۸	>۰/۹	>۰/۹	>۰/۹	>۰/۹	>۰/۸	>۰/۹	<۵	-	-	حد قابل پذیرش

برازش خوبی برخوردار باشد حداقل سه شاخص مورد نیاز است. از آنجا که CFI، TLI و IFI بزرگ‌تر و مساوی ۰/۹ و $\chi^2/df < ۵$ ، $P < ۰/۰۵$ و $RMSEA < ۰/۰۸$ برقرار است، الگوی پیشنهادی از برازندگی خوبی برخوردار است.

همان‌گونه که جدول ۳ نشان می‌دهد الگوی پیشنهادی در ابتدا از برازش مناسبی برخوردار نبود که با همبسته کردن خطاها تا حد مطلوبی ارتقاء یافت. مقادیر شاخص‌های برازندگی الگوی اصلاح شده شامل شاخص نسبت مجذور کای به درجه آزادی (χ^2/df) ۲، شاخص نیکویی برازش (GFI) ۰/۹۹۲، شاخص نیکویی برازش تعدیل یافته (AGFI) ۰/۹۵، شاخص برازندگی افزایشی (IFI) ۰/۹۱، شاخص برازندگی توکر لویس (TLI) ۰/۹۱، شاخص برازندگی تطبیقی (CFI) ۱/۰۰، شاخص برازندگی هنجار شده (NFI) ۰/۸۱ و مقدار شاخص جذر میانگین مجذورات خطای تقریب (RMSEA) ۰/۰۳۰ است. بر اساس دیدگاه هو و بتلر^۱ (۱۹۹۹) برای اینکه یک مدل از

^۱. Hu, & Bentler

شکل ۱. الگوی پژوهش و روابط مستقیم بین متغیرها

معنی‌داری رابطه را نشان می‌دهد. مقدار t بزرگتر از $1/96$ به معنای تایید رابطه در سطح اطمینان حداقل ۹۵ درصد است ($p < 0.05$).

الگوی مفهومی پژوهش حاضر حاکی از وجود مسیرهای غیرمستقیم و واسطه‌ای است. شکل ۱ مدل تجربی در نمونه حاضر در حالت ضرایب استاندارد است که آماره t که

آزمون تی تک نمونه‌ای متغیرهای پژوهش

جدول ۴- توصیف نمونه آماری متغیرهای پژوهش				
متغیر	فراوانی	میانگین	انحراف استاندارد	میانگین انحراف
ترس از شکست و اشتباه	۲۵۰	۳.۶۳۴۴	.۷۱۰۲۶	.۰۵۲۰۸
کم روئی	۲۵۰	۳.۵۵۷۱	.۷۹۰۵۸	.۰۵۷۹۷
خود کم بینی و احساس حقارت	۲۵۰	۴.۰۵۸۰	.۷۵۲۷۹	.۰۵۵۲۰
پیروی از عادات قبلی	۲۵۰	۳.۲۹۳۰	.۸۶۵۷۳	.۰۶۳۴۸
بحران ناامیدی اجتماعی	۲۵۰	۳.۶۱۹۴	.۷۵۵۵۵	.۰۵۵۴۰
پیروی از خرافات و موهومات	۲۵۰	۳.۷۱۲۳	.۶۸۷۵۷	.۰۵۰۴۲

جدول ۵-آزمون تی تک نمونه ای متغیرهای پژوهش						
Test Value = 3					متغیر	
فاصله اطمینان ۹۵٪ اختلافات	میانگین اختلافات	سطح معناداری Sig. (2-tailed)	درجه آزادی df	آماره t		
بیشینه	کمینه					
.7372	.5317	.63441	.000	۲۵۰	12.182	ترس از شکست و اشتباه
.6715	.4428	.55712	.000	۲۵۰	9.611	کم روئی
1.1669	.9491	1.05799	.000	۲۵۰	19.167	خود کم بینی و احساس حقارت
.4182	.1678	.29301	.000	۲۵۰	4.616	پیروی از عادات قبلی
.7287	.5101	.61943	.000	۲۵۰	11.181	بحران ناامیدی اجتماعی
.8117	.6128	.71225	.000	۲۵۰	14.128	پیروی از خرافات و موهومات

ورویات، عوامل و موانع عاطفی که عقل و اندیشه انسان را تحت شعاع قرار داده و آنان را از عملکرد صحیح باز می‌دارند، را مورد بررسی قرار داده است.

هر آنچه قرآن به عنوان موانع اندیشه، اندیشه ورزی بیان می‌دارد، در عصر حاضر حائز اهمیت است. زیرا همچنان که در برهه از زمان، فرعون به فریب مردم مبادرت می‌ورزید؛ امروز رهبران استعمارگر برای رسیدن به اهداف ناصواب خود از شگردهای مختلف بهره می‌جویند و با استبداد زمینه غفلت مردم را فراهم می‌کنند و آنان را دچار شک و تردید نموده و قوه تعقل و اندیشیدن را از آنان می‌گیرند.

تفکر صحیح، نتایج ارزنده‌ای را برای انسان اندیشمند به بار می‌آورد و نیل به آگاهی و شناخت حقیقت از مهم‌ترین آنهاست. همه متخصصین متفق القول هستند که اگر افراد با روش‌های شناسایی و دفع موانع خلاقیت آشنا شوند و آنها را بکار ببندد، بر قدرت خلاقیتشان افزوده می‌شود. شناسایی و برطرف نمودن موانع در راه بروز خلاقیت افراد، بسیار حیاتی و ضروری خواهد بود. بهترین راه شناخت موانع را می‌توان در آموزه‌های اسلامی جستجو کرد. قرآن کریم انسان‌ها را به موانع شکل‌گیری تفکر خلاق و دوری از موانع خلاقیت دعوت می‌کند. بنابراین برای تربیت نسل خلاق در آینده خانواده‌ها و معلمان بایستی علاوه بر اینکه زمینه‌های بروز و پرورش خلاقیت را فراهم سازند، موانعی را که مانع تفکر خلاق و بروز خلاقیت می‌شوند را به خوبی شناخته و برطرف نمایند.

در حال حاضر مشکل اساسی مدارس این است که در آنها اندیشه‌های خلاق یادگیرندگان به سبب غیرمعمول بودن، نه تنها مورد تشویق قرار نمی‌گیرند، بلکه مورد ایراد

نتایج آزمون در جدول ۵ نشان می‌دهد، آزمون تی تک نمونه‌ای متغیرهای پژوهش در این نمونه آماری با (Test Value = 3) در سطح اطمینان ۹۵٪ (< 0.05) سطح معناداری) تایید می‌شود. از طرفی با توجه به مقدار میانگین متغیرهای پژوهش و علامت مثبت آماره تی، میزان متغیرهای پژوهش وضعیت مطلوبی دارد (> 3) میانگین).

بحث و نتیجه گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی موانع عاطفی خلاقیت از منظر آموزه‌های اسلامی در نظام آموزشی در دانش آموزان مقطع متوسطه دوم شهرستان ساری انجام شد. یافته‌ها نشان داد بین متغیرهای پژوهش رابطه مثبت و معنادار وجود دارد. این یافته با نتایج پژوهش‌های پژوهش ربیعی (۱۳۹۴) و امینی (۲۰۱۹) و جهانیان (۱۳۹۵) و عظیم پور (۱۳۹۶) همسو است.

از آنجا که خلاقیت، ارائه ایده جدید در همه زمینه‌ها می‌باشد؛ یکی از عوامل عدم بروز خلاقیت در بین انسان‌ها موانع عاطفی در ابعاد فردی و اجتماعی است. انسان به منظور رشد و شکوفایی اندیشه خود و رسیدن به دستاوردهای مطلوب می‌بایست با آگاهی از مقدمات، موانع موجود در فرایند تفکر خلاق را از بین ببرد. در آموزه‌های اسلامی به تفکر اندیشیدن تاکید فراوانی دارد و اساس هدایت و رشد انسان را در گرو شناسایی نیروی اندیشه و میزان بهره‌مندی از آن می‌داند و آن را از معیارهای با ارزش و کرامت انسانی در پیشگاه خداوند متعال معرفی می‌نماید. به طوری که عدم تعقل و اندیشه را موجبات سقوط انسان به مرتبه حیوانیت می‌شمارد. در قرآن

و سرزنش واقع می‌شوند؛ سرزنش دانش‌آموزان به خاطر داشتن رفتار و افکار غیرقالبی، می‌تواند ریشه‌های تفکر خلاق و توانایی کشف مسائل تازه را در همان روزهای نخستین آموزش مدرسه‌ای در آنها بخشکاند.

اگر بخواهیم خلاقیت دانش‌آموزان را توسعه دهیم و امکان بروز استعدادها بالقوه را در آنان فراهم سازیم، باید در جو حاکم بر محیط آموزشی تجدیدنظر کنیم. برای مثال، نمی‌توان از دانش‌آموزان انتظار داشت که از جای خود تکان نخورند، در طرز نشستن، حرف زدن و لباس پوشیدن‌شان از یک الگوی واحد پیروی کنند، همان پاسخی را به سؤالات بدهند که از نظر معلم تنها پاسخ صحیح است و در عین حال خلاق هم باشند. البته منظور این نیست که هرج‌ومرج و بی‌نظمی در مدرسه حاکم باشد، زیرا لازمه هر آموزشی نظم است. هدف برقراری نظم و مقررات قابل انعطاف است. یعنی نظم مربوط به مسائل کلی باشد و جزئیات رفتار و گفتار را تحت تاثیر قرار ندهد. لذا اگر مدرسه به جای جوی سلطه‌جویانه و غیرقابل انعطاف از جوی مناسب و حمایت‌کننده برخوردار باشد، هم معلم با احساس امنیت و آسودگی خیال می‌تواند به ارائه طرح‌های جدید و موثر بپردازد و هم دانش‌آموزان با اعتماد به نفس و ایمنی روان‌شناختی به انجام فعالیت‌های خلاق می‌پردازند.

پژوهش حاضر دارای محدودیت‌هایی است. استفاده از پرسشنامه خودگزارشی و عدم امکان مصاحبه کیفی، و عدم بررسی سایر عوامل مؤثر مانند ویژگی‌های فرهنگی-اجتماعی تعمیم نتایج را با محدودیت مواجه می‌کند. از این رو، پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آتی سایر پیشبین‌های مرتبط با موانع خلاقیت در دانش‌آموزان مقاطع مختلف بررسی شوند. همچنین عواملی مانند شرایط فرهنگی-اجتماعی که تحقیقات پیشین بیانگر تأثیرگذاری بوده‌اند، مطالعه یا کنترل شوند.

تقدیر و تشکر: از مسئولین آموزش و پرورش شهرستان ساری، مدیران، معلمان و کلیه دانش‌آموزانی که در اجرای پژوهش همکاری کرده‌اند، سپاسگزار می‌شود.

منابع

- آقایی، کلثوم، ۱۴۰۰، نقد نظریه تربیتی ژان ژاک روسو از منظر تعلیم و تربیت اسلامی، مجله پژوهش‌های معاصر در علوم و تحقیقات، شماره ۲۹.
- امینی، محمد، رحیمی، منتظر، مرجان. (۲۰۱۹). تعیین نقش و سهم برخی عوامل و موانع رشد خلاقیت در نظام آموزشی ایران (مورد مطالعه: مدارس دوره متوسط اول کاشان). ابتکار و خلاقیت در علوم انسانی، ۹(۱)، ۸۱-۱۱۴.
- برون، سارا؛ حیدری، علیرضا؛ بختیارپور، سعید. و برون، سیما، ۱۳۹۲، تأثیر آموزش حل خلاق مسئله بر مؤلفه‌های خلاقیت دانش‌آموزان، مجله ابتکار و خلاقیت در علوم انسانی، شماره ۴، دوره دوم.
- تصدیقی، فروغ، ۱۳۸۴، بررسی موانع و مشکلات پرورش خلاقیت در دانش‌آموزان دوره ابتدایی شهرستان شهرضا، تهران، دانشگاه علامه طباطبایی.
- جهانپان، رمضان. (۱۳۹۵). بررسی عوامل موثر در پرورش و توسعه خلاقیت دانش‌آموزان مدارس ابتدایی استان البرز، ابتکار و خلاقیت در علوم انسانی، ۶(۲)، ۱۷۵-۲۰۲.
- حضرتی، اصغر و مطهری، اشرف السادات و آذرنژاد، فاطمه، ۱۳۹۴، مطالعه و بررسی موانع خلاقیت در دانش‌آموزان از دیدگاه معلمان، دومین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم تربیتی و روانشناسی، مطالعات اجتماعی و فرهنگی، تهران.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ۱۴۱۶ق، مفردات الفاظ قرآن الکریم، دمشق، دارالقلم.
- ربیعی گورانسراب، ملیحه و فیاض، ایران دخت، (۱۳۹۴). بررسی موانع پرورش تفکر خلاق در کودکان در آموزه‌های اسلامی، دومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش در علوم رفتاری و اجتماعی، تهران.
- ریچارد پل و لیندا الدر، ترجمه خسروی، محمد مهدی مهدی، ۱۳۹۸، ماهیت و کارکردهای تفکر نقادانه و خلاقانه، تهران، نشر نو.
- سام خانیان، محمدربیعی، ۱۳۸۴، خلاقیت و نوآوری در سازمان آموزشی، تهران، نشر رسانه تخصصی، چاپ دوم.
- سبحانی، مجید، ۱۳۹۷، یکی مثل خودم، نشر جهانی، بجنورد، چاپ دوم.
- صمدی، معصومه، احمدی، امینه، ۱۳۹۴، تأثیر بارش مغزی بر راهبردهای مقابله‌ای و خلاقیت دانش‌آموزان، فصلنامه رهبری و مدیریت آموزشی، دوره ۹، شماره ۲.
- عظیم پور، رضا؛ عیسوی، محسن؛ عظیم پور، احسان. (۱۳۹۶). اثربخشی راهبرد یاددهی یادگیری نقشه مفهومی در تدریس علوم بر خلاقیت دانش‌آموزان پایه ششم ابتدایی، مجله ابتکار و خلاقیت در علوم انسانی، ۶(۴)، ۱-۲۶.
- قریشی، سید علی اکبر، ۱۳۹۴، قاموس قرآن، تهران، نشر اسلامی، چاپ چهارم.
- مداحی، جواد، ۱۳۹۶، الگوی خلاقیت از دیدگاه اسلام، قم، انتشارات حوزه و دانشگاه، چاپ اول.
- مدرسی سریزدی، سیده جمیله، سید محمد مهدی، ۱۳۹۱، کارآفرینی، اصفهان، نشر ترمه.
- نصر اصفهانی، علی؛ فرخی، مجتبی؛ امیری، زینب؛ سلحشوری، روح‌الله، ۱۳۹۴، تأثیر سلامت سازمانی بر کارآفرینی سازمانی، نقش میانجی: جو خلاقیت، نشریه مدیریت نوآوری، شماره ۲.
- هاشمی، سید احمد؛ صادقی فرد، احمد؛ همتی، ابوذر، ۱۳۹۰، بررسی ارتباط بین انواع سبک تفکر با خلاقیت و نوآوری مدیران مدارس شهرستان لامرد، فصلنامه پژوهش در برنامه ریزی درسی، سال هشتم، شماره ۳۰.
- De Ros, J. L. (2017). A study on factors affecting creativity and teachers impact on it: Student's perspectives, *International Journal of Advance Research in Computer Science & Management Studies*, 4 (6): 44-48.
- Peng, J., Chen, Y., Xia, Y., & Ran, Y. (2017). Workplace loneliness, leader-member exchange and creativity: The cross-level moderating role of leader compassion. *Personality and Individual Differences*, 104: 510-515.
- Xinfa, Y., Jonathan, P., & Guo, J. (2015). Modeling influences on divergent thinking and artistic creativity. *Journal of Thinking Skills and Creativity*, 16: 62-68.